

UOT. 634.12 :631-53

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI ƏRAZİSİNDƏ BECƏRİLƏN BƏZİ PERSPEKTİVLİ ARMUD SORT VƏ FORMALARININ İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

L.Ə. BAYRAMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutu

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində becərilən bəzi perspektivli armud sort və formalarının iqtisadi səmərəliliyi və təsərrüfat göstəriciləri verilmişdir. Burada qeyd edilən sort və formalarının hektardan məhsuldarlığı, məhsulun satış qiymətləri, maya dəyəri, xalis gəlir, ümumi gəlir, rentabellik hər bir sort və forma üçün ayrılıqda hesablanaraq xüsusi cədvəldə verilmişdir. Həmçinin göstərilən perspektivli sort və formalarından ibarət gələcəkdə yeni armud bağlarının salınmasında həmin sort və formalarından istifadə edilməsi ucun fermer və fərdi təsərrüfatlara tövsiyə edilmişdir ki hansı sortun hansı ərazidə əkilməsinə dəqiq fikir verilsinki gələcəkdə həmin sahələrdən yüksək məhsul əldə edilə bilsin.

Açar sözlər: sort, forma, pomologiya, genofond, kolleksiya, xəstəlik, zərərverici, çətin, ştamp, diametir, hündürlük.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçilik hələ qədim zamanlardan bəri kənd təsərrüfatı sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olmaqla sənaye əhəmiyyəti daşımışdır. Muxtar respublika ərazisinin bütün zonalarında becərilən tumlu meyvə bitkiləri içərisində armud bitkisi əkin sahəsinə görə alma bitkisiindən sonra ikinci yerdə duraraq, mövcud meyvə bağlarının 30-35%-ni təşkil edir (4,5).

Aparığımız tədqiqatlar nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının ayrı-ayrı zonalarında armud bitkisinin müxtəlif vaxtlarda yetişən bir çox yerli və introduksiya edilmiş sort və formaları aşkar edilmişdir ki, onlarında bir çoxu seleksiya nöqteyi nəzərinə çox qiymətlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının əsas meyvəçilik bölgələrindən biri sayılan Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində armud sortlarının yayılma zonalarının öyrənilməsi, üstün xüsusiyyətlərinə görə aşkar edilmiş sort və formaların "Genofond-Kolleksiya bağı"na toplanması və onların aqro-bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi tədqiqatın vacib problemlərindəndir. Muxtar respublikanın bütün rayonlarına ekspedisiyalara göndərərək armud sort və formalarının yayılma zonaları aşkar edilmiş, onların ad və sinonimləri qeyd edilərək öyrənilmişdir. İlk dəfə olaraq muxtar respublika ərazisində armudun pomoloji xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən 50-dən çox sort və formaların olduğu müəyyənləşdirilmişdir (1, 2). Həmin sort və formaların 20-dən çoxu Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat Bağının "Genofond-Kolleksiya bağı"nda 100-ə yaxın ağac olmaqla toplanılmış, onların aqro-bioloji xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Respublikanın torpaq-iqlim şəraitinə uyğun, perspektivli, yüksək məhsuldar, xəstəlik və zərərvericilərə, şaxtaya, xüsusən yazda qayıtma şaxtalarına davamlı olan sort və formaların Genofond-Kolleksiya bağında toplanması, bu sortlardan gələcəkdə fermer təsərrüfatlarında və ya fərdi təsərrüfatlarda yeni meyvə bağlarının salınması və seleksiyada başlanğıc

materialı kimi geniş istifadə etmələri məqsədə müvafiqdir.

Məqsədimiz torpaq-iqlim şəraitinə uyğunlaşmış perspektivli armud sort və formalarının iqtisadi səmərəliliyini öyrənmək, seçilmiş sortların əkin sahəsini genişləndirmək üçün fermer və fərdi təsərrüfatlara tövsiyə edilməsi olmuşdur.

Material və metodika

Tədqiqatın əsas materialı Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat Bağının "Genofond-Kolleksiya bağı"nda əkilmiş yerli və introduksiya edilmiş 20-dən artıq sort və forma və bəzi rayonlarda becərilən perspektivli sort və formalar götürülmüş və onlar üzərində fenoloji müşahidələr aparmaqla, aqro-bioloji xüsusiyyətləri və iqtisadi səmərəliliyi qiymətləndirilərək öyrənilmişdir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində meyvəçilikdə qəbul olunmuş, Həsənov Z.M. Meyvəçilik (Laborator-praktikum) 1977 (3); sortların fenoloji fazalarının və aqro-bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün İ.V.Mişurin adına ÜİETİ-nun metodikası, 1973 (6); Бейдеман И.Н. «Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ». Новосибирск, 1974 (7); «Программа и методика интродукции и сортоизучения плодовых культур». Кишинев, 1972 (8) və s. proqram və metodikalardan istifadə edilmişdir.

Nəticələr və müzakirələr: Ekspedisiyalar nəticəsində tərəfimizdən müəyyən olunmuşdur ki, armud sort və formaları əsasən muxtar respublikanın Ordubad, Culfa, Babək, Şahbuz, Kəngərli, Şərur və az bir hissəsi Sədərək rayonlarının dağlıq, dağətəyi və az bir hissəsi isə düzən zonalarında becərilir. 2011-ci ildən başlayaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün zonalarında becərilən armud sort və formalarının "Genofond-Kolleksiya bağı"na toplanmasına, yeni sortların introduksiyasına, sortların təsərrüfat və aqro-bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə başlanılmışdır. Seçilmiş sort və formaların iqtisadi cəhətdən qiymətli olanları seçilərək yeni meyvə bağlarının salınmasında

həmin sort və formaldan istifadə olunması fermerlərə və fərdi təsərrüfatlara tövsiyyə edilmişdir. Muxtar respublika ərazisində becərilən armud sort və formaları yetişmə müddətlərinə görə qiymətləndirilmişdir. Onlar aşağıda aydın verilmişdir.

Yaylıq sort və formalar: Abbasbəyi, Yay armudu, Qızılı, Mehdi armudu, Sari Şəkəri, Qırmızı Şəkəri, Cır Nadiri, Kəpəyi, Mələçə, Hivili, Hacı Miri, Qax armud, Murəbbəlik armud, Uzun saplaq armud, Turşu armudu, Xamın armud, Meşə gözəli, Yaylıq Vilyams, Klappın seydiyi,

Payızlıq sort və formalar: Şəkəri, Dımısı, Zöhrə armudu, Nar armud, Əhməd qazı, Yaşıl armud, Sini armudu, Vilyams, Şüşə armud, Duşes Anqulem, Bere-Bosk,

Qışlıq sort və formalar: Mixəyi, Lətifə, Ordubadi, Qorxmazı, Daş armud, Nəsirin armudu, Bal armud, Bildirçin budu, Xoyi, Milağı, Ardanpon,

Yeni aşkar edilmiş formalar: Güney Qışlaq-1, Oğlanqala-1, Çalxanqala-1, Şıxmahmud-2, Milax-2, Əndəmic-2, Nüs-Nüs-1, Yeycə-2, Axura-1, Vayxir-2, Payız-1, Buzqov-1

2011-2015-ci illər ərzində həmin sortların əksəriyyətinin fenoloji fazaları izlənilmiş və aqrobioloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş, hər bir meyvənin cəkisi diametri, forması, rəngi, dadı nəzərə alınmaqla bazar iqtisadiyyatı öyrənilmişdir. Hər bir meyvələrin yüksək keyfiyyətli, qiymətli olması təsərrüfat göstəricilərinin kompleks qiymətləndirilməsindən asılıdır. Sortun təsərrüfat göstəriciləri yalnız o zaman əlverişli sayıla bilər ki, o iqtisadi cəhətdən səmərəli olsun.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində becərilən armud sortlarının tədqiqi onların bir çoxlarının standart sortlar üzərində üstünlük təşkil etdiyini aşkar etməyə imkan vermişdir. Qeyd edilən sortların məhsuldarlığı, rentabelliği, mənfəəti standart sortlardan üstün olmuşdurlar. Həmin sortların 4 ildə orta məhsuldarlığı, satış qiyməti, maya dəyəri bir sözlə iqtisadi səmərəliliyi aşağıdakı cədvəldə aydın verilmişdir (cədvəl 1).

Buna qarşı standart sortlardan Abbasbəyi-94,93 s/hek; Vilyams-145,88 s/hek və Daş armud-145,69 s/hek məhsul vermişlər. Muxtar respublika ərazisində becərilən bəzi armud sort və

Yüksək məhsuldarlığına görə 1 sentner məhsulun maya dəyəri yaylıq sortlarından Qızılı 6,1 manat, Sari Şəkəri 9,2 manat, payız sortlarından Lətnəzi 5,5 manat; Zöhrə armudu 5,7 manat, Əhməd qazı 9,5 manat; Ardanpon 7,8 manat, qış sortlarından isə Mixəyi 9,6 manat, Xoyi 7,5 manat, Sini armud 7,6 manat, Lətifə 9,1 manat; Ordubadi 8,7 manat olmuşdur. Bu zaman standart sortlar Abbasbəyi 5,9 manat, Vilyams 10,2 manat və Daş armud 10,8 manat olmuşdur ki, bu da tədqiq olunan sortlardan xeyli çoxdur. Hər bir sort üçün məhsulun satış qiyməti müvafiq olaraq 15,3

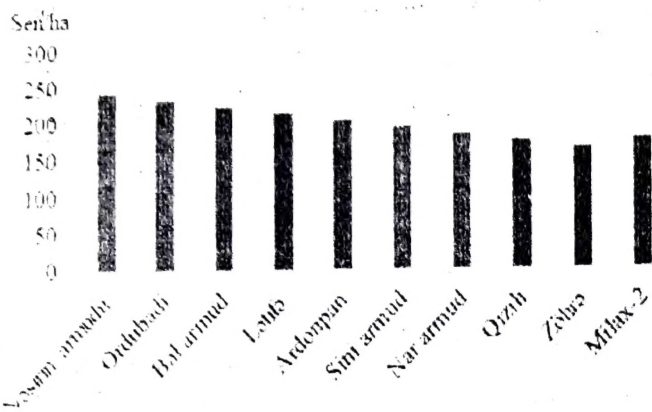
Cədvəl 1. Naxçıvan Muxtar respublikası ərazisində becərilən armud sortlarının iqtisadi səmərəliliyi

Sort	Məhsuldarlıq, s/hek	Hər hektara məsarif, AZN	1 sentner məhsulun maya dəyəri, AZN	1 sentner məhsulun satış dəyəri, AZN	Ümumi gəlir, 1 hektar/AZN	Xalis gəlir, 1 hektar/AZN	Rentabellik, %	Sortların müqayisəli iqtisadi qiymətləndirilməsi
Yaylıq sortlar								
Abbasbəyi (nəz)	94,93	1098,46	5,9	15,3	2252,43	1153,97	106	100
Qızılı	173,16	1428,17	6,1	19,5	3376,62	1948,45	136	128
Sari Şəkəri	147,35	1943,15	9,2	24,2	3965,87	2022,72	104	108
Mehdi armudu	143,26	1417,45	7,3	24,0	3638,24	2220,79	156	145
Klappın seydiyi	134,04	1324,33	6,9	22,6	3229,30	1904,97	143	120
Payızlıq sortlar								
Vilyams (nəz)	145,88	1727,44	10,2	24,6	3688,64	1961,2	113	100
Lətnəzi	167,34	1607,64	5,5	29,3	4603,10	2995,46	186	139
Dımısı	139,03	1264,05	8,8	21,0	2919,63	1655,58	130	100
Zöhrə armudu	147,35	1159,04	5,7	20,6	3035,41	1876,37	161	149
Nar armud	175,66	2010,55	6,1	30,3	5322,50	3311,95	164	135
Əhməd qazı	144,03	1403,02	9,5	25,8	3715,97	2312,95	164	121
Ardanpon	179,82	1042,56	7,8	16,2	2913,12	1870,56	179	152
Qışlıq sortlar								
Daş armud (nəz)	145,69	1335,40	10,8	25,9	3873,37	2537,90	190	100
Mixəyi	153,81	2132,86	9,6	27,6	4245,16	2112,3	99	83
Xoyi	173,16	2072,52	7,5	25,5	4415,58	2343,06	113	102
Sini armud	175,66	2130,8	7,6	25,4	4461,76	2530,96	118	108
Lətifə	187,32	1910,58	9,1	30,1	5638,33	3727,75	195	166
Ordubadi	191,47	1592,86	8,7	25,4	4863,34	3270,48	205	136
Nəsirin armudu	238,09	2253,50	8,1	21,8	5190,36	2936,86	130	113
Bal armud	182,34	1655,05	9,2	30,2	5506,67	3851,62	232	164
Milağı	161,50	1436,69	7,4	30,3	4893,45	3456,70	240	235
Bere-Bosk	144,02	1832,27	7,9	28,8	4147,78	2315,51	126	107
Yeni aşkar edilmiş formalar								
Güney Qışlaq-1	134,03	1435,00	7,8	25,7	3444,57	2009,57	140	124
Oğlanqala-1	159,00	1961,49	7,7	20,8	3307,2	3337,10	168	146
Çalxanqala-1	133,20	1376,32	7,4	22,9	3550,28	2173,96	157	132
Milax-2	160,67	1576,24	6,8	24,3	3904,28	2328,04	148	128
Əndəmic-2	85,28	1046,21	7,0	25,8	2200,22	1154,05	110	104

manatdan 30,4 manata qədər olmuşdur. Muxtar respublika ərazisində becərilən bəzi armud sort və formalarının hektardan məhsuldarlığı aşağıdakı diaqramda verilmişdir (Şəkl 1).

İqtisadi effektivliyin
əsas göstəricilərindən biri hər hektardan götürülən xalis gəlir və rentabellikdir. İqtisadi analiz göstərir ki, sortların gəliri və rentabelliği müxtəlifdir. Tədqiq olunan sortların hər hektarından götürülən xalis gəlir aşağıdakı kimidir: Yaylıq sortlardan Qızılı 1948,45 man; Sari Şəkəri 2022,72 man; payız sortlarından Lətnəzi 2995,46 man; Zöhrə armudu 1876,37 man; Nar armud 3311,95 man; Əhməd qazı 2312,95 man; Ardanpon 1870,56 man; qış sortlarından Lətifə 3727,75 man; Ordubadi 3270,48; Sini armud 2530,96 man; Xoyi 2343,06 man; Nəsirin armudu 2936,86 man; Bal armud 3851,62 man; Milağı 3456,70 man; Mixəyi 2112,3 man; Bere-Bosk 2315,51 man; yeni aşkar edilən formaldan isə Güney Qışlaq-1 2009,57 man; Oğlanqala-1 3337,10 man; Çalxanqala-1 2173,96 man; Milax-2 2328,04 man və Əndəmic-2 1154,05 manat olmuşdur.

Şəkil 10.2. Naxçıvan MR-a ərazisində becərilən armud sort və formalarının məhsuldarlıq göstəriciləri.

Bu sortlarda rentabellik 99-240% arasında dəyişmişdir. Standart sortlar olan Abbasbəyi, Vilyams və Daş armud üçün hər hektardan xalis gəlir müvafiq olaraq 1153,97, 1961,2 və 2537,90 manat təşkil

etmişdir, rentabellik yay sortu Abbasbəyidə 106%, payız sortu Vilyams sortunda 113% və qış sortu Daş armudda 190% olmuşdur. Mixəyisortu yaxşı nəticə göstərməmişdir və bütün iqtisadi göstəricilərə görə yaxşı, lakin rentabelliyyə görə bütün sortlardan aşağı olmuşdur.

Qeyd edilən sortlardan zəif boylu olan (Sini armud, Nəsinin armudu, Milağı), yüksək çətirə malik sortlar (Daş armud, Ordubadi, Qorxmazı, Bere-Bosk, Güney Qışlaq-1, Oqlanqala-1, Milax-2 və Əndəmic-2 formalarının) iqtisadi cəhətdən effektiv olduğunu nəzərə alaraq muxtar respublika ərazisində həm fərdi təsərrüfatlarda, həm də yeni salınacaq bağlarda bu sortların əkilməsinə geniş fikir verilməlidir. Çünki torpaq-iqlim şəraitinə uyğunlaşmış bu sortlar, həm də xəstəlik və zərərvericilərə davamlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov L.Ə. Şəhur və Sədərak rayonlarında armud sort və formalarının tədqiqi //AMEA Naxçıvan Bölməsi Xəbərləri, təbiət və texniki elmlər seriyası, 2011, № 4, s. 137-142.
2. Həsənov Z.M. Meyvəçilik (Laborator-praktikum). Bakı: Bilik, 1977, 151 s.
3. Həsənov Z.M., Süleymanova YşV. Təbii zəif boylu armud sortları// Azərbaycan aqrar elmi. 1999, № 1-2, s. 23.
4. Xudaverdiyev F.P. Naxçıvan MSSR-in tumlu meyvə sortları və onların becirilməsinə dair tövsiyələr. Bakı, 1984, s. 4-6.
5. Süleymanova Y.V., Həsənov Z.M. Bağçılığın intensivləşdirilməsində zəif boylu armud sortlarının rolu// Azərbaycan aqrar elmi. 1998, № 1-2, s. 66-67.
6. Süleymanova Y.V. Zəif boylu armud sortlarının bioloji və təsərrüfat üstünlükləri// Azərbaycan qaraqar elmi. 2000, № 3-4, s. 188-189.
7. Бейдеман И.Н. Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ. Новосибирск: Наука, 1974, 156 с.
8. Грибановский А.П., Яковлева С.С. Агробиологические особенности некоторых сортов груши// Садоводство и виноградарство. 1996, № 4, с. 19.
9. Грибановский А.П. Новые источники ценных признаков груши// Тезисы док-в ЭЭ съезд Вавиловского общ.ва Генетиков и селекционеров. Т 1, Санкт-Петербург, 2000, с. 20; 339.
10. Душитина К.К. Селекция груши. Кишинев, «Карта Молдевеняск», 1979, 194 с.
11. Методика ВНИИС им. И.В. Мичурина, 1973, с. 93-124.
12. Программа и методика интродукции и сортоизучения плодовых культур. Кишинев: Штиинча, 1972, с. 60-62

Оценки экономических выгодность некоторых перспективных сортов и формы возделываемых в нахчыванской автономной республике

Л.А. Байрамов

В статье представлено данные о экономических выгодность и хозяйственных показателей некоторых сортов и формы груши, возделываемых в Нахчыванской Автономной Республики. Вычислено, урожайность, на одно гектара, продажная цена, чистая стоимость, чистый и общий доход, рентабельность для каждого сорта, формы и было включено в отдельной таблице. Изучено перспективных сортов и формы, и они отдельно группировано по срокам спелости и определены их продажной цены. Самый высокий доход оказался у летний сорт «Сары Шакари» -2022, 72 манат, осенний сорт «Нар армуд»-3311,95 ман., зимний сорт «Бал армуд»-3851, 62 манат. Доход получены от новых обнаруженных формы-«Оглангала-1»-3337,10 ман. Учитывая экономических эффективности низкоростных сортов: Сини армуд, Несирин, Милаги и высоко зонтичных формы: Даш армуд, Ордубади, Горхмази, Гуней Гышлаг-1, Оглангала-1и Андамич-2 рекомендовано обширные посадки в подсосных хозяйствах и создание новых грушевых садов в территории автономной республики.

Ключевые слова: сорт, форма, помология, генофонд, коллекция, болезнь, вредители, зонтик, штамп, диаметр, высота

Assessment of economic efficiency of some perspective varieties and forms of pear which cultivated in nakhchivan autonomous republic

L.A. Bayramov

On this article there is given economic indicators and economic efficiency of some perspective varieties and forms of pears cultivated in nakhchivan Autonomous Republic. There is calculated yield per hectare, selling prices of product, cost, real income, total income, profitability of mentioned forms and varieties for varieties and forms separately and specifically listed in the table. Thus, same varieties were grouped according to the duration of ripening, there were studied selling prices of perspective varieties and forms. The highest income was got from summer varieties: Sarı Shekeri 2022,72 manat; autumn varieties: Nar armud 3311,95 manat; winter varieties: Bal armud 3851,62 manat. There was obtained 3337,10 manat from Oghlanqala-1 varieties which was found as a new form. These varieties have been recommended to planted large areas of both individual farms and gardens to be built newly in autonomous republic taking into account their economic effectiveness of the low height varieties (Sini armud, Nasirin armudu, Milaghi), varieties with high height umbrella (Dash armud, Ordubadi, Qorkhmazi, Guney Qishlaq-1, Oghlanqala-1, and Endemic-2). Profitability have been varied between 106-240 % of the mentioned varieties.

Key words: variety, form, pomology, genfund, collection, disease, pest, umbrella, stamp, diameter, height.